

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК (093)94(317)141.312(1951-2025)

<https://doi.org/10.46869/2707-6776-2025-32-1>

Кудряченко А.І.

<https://orcid.org/0000-0002-3833-989X>

Мартинюк А.Ю.

<https://orcid.org/0000-0002-9802-5980>

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ПОДОЛАННЯ КРИЗ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ (1951-2025 РР)

*У статті проаналізований історичний досвід виходу з криз в процесі розвитку європейської інтеграції. Проаналізовано соціально-історичну природу кризових явищ. Типологічно це можуть бути кризи зростання або кризи стагнації. Показано, що кризи зростання пов'язані із формуванням нових правил, структур і соціально-політичних механізмів, які дають адекватну відповідь на нові виклики. Кризи стагнації обумовлені проблемами, з якими не здатні впоратися існуючі політичні інститути. Зазначений тип кризи може завершитися розпадом наявних структур та інститутів або в разі її подолання криза стагнації може трансформуватися в кризу зростання. **Наукова новизна дослідження.** Прослідковано досвід подолання кризи Європи після 1945 року, наслідком чого стало започаткування модерного процесу європейської інтеграції. Енергетична криза 1970-х рр. була подолана створенням механізмів валютної регуляції та стратегічними планами створення Європейського Союзу. Паралельне розширення ЄС і поглиблення процесу європейської інтеграції спровокувало кризу початку 2000-х років. Подолання цієї кризи зростання було обумовлено інтеграцією багатьох швидкостей. Кризи 2020-х рр. пов'язані із наслідками пандемії та російсько-української війни. **Висновки.** Гнучкість структур Європейського Союзу, орієнтованість європейської бюрократії не тільки на процес, а й на результат відкривають можливості для подолання нових криз.*

Ключові слова: історичний досвід, європейська інтеграція, Європейський Союз, кризи зростання, кризи стагнації, способи подолання криз.

Історичний досвід подолання кризових процесів різного гатунку є важливим для розуміння тенденцій суспільно-політичного розвитку. Кризи є об'єктивним наслідком подолання діалектичних протиріч суспільного розвитку. Кризи долаються різними способами. Можна вести мову про кризи зростання і кризи стагнації. Перші пов'язані з необхідністю створення нових норм, правил, соціальних структур і механізмів, які «доросли» до нових історичних умов. Другий тип криз обумовлений виникненням проблем, які пов'язані із викликами і ризиками, які більші за традиційні способи розв'язання криз. Відповідно різними можуть бути наслідки виходу з таких криз. 2020-ті рр. стали часом жвавих дискусій як в країнах членах Європейського Союзу, так і за його межами. Предметом цих дебатів є якість політичних еліт, здатних або не здатних, впоратися із наявними історичними задачами.

Метою статті є висвітлення історичного досвіду подолання криз в процес розвитку європейської інтеграції від його витоків до сьогодення.

Зазначеній проблеми присвячений значний масив наукової літератури. Після масштабного розширення Європейського Союзу в 2004 р. Елмар Альтфатер і Біргіт Манкопф в монографії «Конкуренція за імперію. Майбутнє Європейського Союзу у глобалізованому світі» наголосили на тому, що вступ нових держав-членів був забезпечений ретельною підготовкою та реформуванням наявних структур ЄС. Було прийнято договір Ніцци 2000 р., який змінив правила розподілу голосів в структурах Євросоюзу. Автори солідаризувалися з європейськими оптимістами, які вважали, що Європейський Союз, як у найближчому майбутньому «Сполучені Штати Європи», може на рівних конкурувати зі США [1, s. 15]. Відомий німецький соціолог Ульріх Бек і Едгар Гранде в монографії «Космополітична Європа. Суспільство і політика за часів другого модерну» показали залежність між успішністю реалізації ліберальної моделі європейської інтеграції, прогресом процесу глобалізації та подоланням криз зростання Європейського Союзу [2, s. 10]. Ральф Дарендорф (1929-2009) у монографії «Новий старт історії. Від падіння Берлінського муру до війни в Іраку» вступив у дискусію з відомою тезою про «закінчення історії». Автор вважав, що історія перезапустилась в період між 1989-2003 рр. Дарендорф був переконаний, що Європейський Союз став втіленням складної діалектики історії [3, s. 19]. З одного боку, історія умовно завершилась всередині ЄС, але за межами кордонів ЄС історичний процес дедалі більше нагадує авантюрний історичний роман.

Натомість колишній міністр закордонних справ ФРН Йошка Фішер оптимістично вважав, що після 11 вересня 2001 р. відбувається оновлення солідарності ліберальних демократій Заходу. Він був переконаний, що Європейський Союз здатен долати внутрішні проблеми та бути надійним союзником США [4, s. 32]. На час написання цієї книги неможливо було передбачити, що в 2020-х рр. позиції ЄС і США не будуть настільки близькими. Вільфрід Лот детально дослідив стан розвитку європейського проекту на початку XXI ст. На думку цього автора, ключове протиріччя розвитку ЄС полягає у різних швидкостях розвитку інтеграції. Внаслідок розширення ЄС він прогнозував поглиблення розриву між «ядром» ЄС (ці країни заснували «Європейське об'єднання вугілля і сталі» мають спільну валюту та глибоко інтегровані національні економіки) та новими країнами-членами Європейського Союзу [5, s. 13].

На думку Франка Пфетша і Тіма Байхельта, ключовим джерелом криз в процесі європейської інтеграції є апріорі негармонійна інституційна взаємодія як на наднаціональному рівні ЄС, так і між національними владними інститутами країн-членів Європейського Союзу [6, s. 29]. Зважаючи на це, Беттіна Талмайер звернула увагу на інституційні проблеми проведення реформ в Європейському Союзі. Авторка переконана, що особливо складно погодити

різновекторні національні інтереси «старих» і «нових» країн-членів Європейського Союзу [7, s. 18]. Цікаво, що британський дослідник Алан Вільянс у монографії «Європейські Співтовариства» ще на початку 1990-х рр. розробив «меню» потенційних кризисних точок розвитку процесу європейської інтеграції після створення ЄС. На думку цього автора, джерело криз полягає, як це не парадоксально, в успішності європейської інтеграції [8, p. 38]. Кожен новий етап, наприклад, створення Спільного ринку, запровадження «чотирьох свобод» (пересування капіталів, робочої сили, товарів, послуг), введення спільної грошової одиниці євро стимулює економічне зростання. Водночас формується нова «стеля» наступних завдань інтеграції. Мова йде про незавершеність формування конфедеративної або федеративної держави, умовно кажучи «Сполучених штатів Європи». Але наявним є дефіцит політичної волі, достатньої для переходу на цей етап інтеграції. Так само недостатньою є підтримка цього амбіційного проекту «знизу» від демократичних структур європейського громадянського суспільства.

Відомий вітчизняний дослідник європейської інтеграції В.В. Копійка у монографії «Європейський Союз: заснування і етапи становлення» показав як кризи зростання в процесі європейської інтеграції долалися головним чином якісним поглибленням єднання [9, с. 9]. Також згаданий автор наголошує на важливості розширення ЄС як інструмента подолання кризових процесів [10, с. 11]. Найбільш детальний аналіз криз в процесі європейської інтеграції розглянув колишній радник президента Європейської Ради Германа ван Ромпея Луук ван Міделаар. Монографія 2018 р. оптимістично констатувала успішність розвитку Європейського Союзу, який динамічно долає кризи [11, с. 14]. Після пандемії 2020 р. згаданий автор проаналізував десять років політичних криз у монографії 2021 року. У цій книзі Луук ван Міделаар наголосив на інституційних проблемах, які заважають Європейському Союзу ефективно адаптуватись до нової стратегічної ситуації в Європі та світі [12, с. 22].

Хронологічно перша криза в процесі розвитку європейської інтеграції пов'язана із зруйнованою Європою після Другої світової війни та рішенням європейських еліт щодо створення «Європейського об'єднання вугілля і сталі». Це була криза зростання. Колишні вороги інтегрували свої індустріальні комплекси, що з одного боку, зробило фізично неможливою нові війни (без вугілля і сталі важко озброїти національні армії), з іншого боку дало можливість для «перетікання» інтеграції в нові сектори економіки і суспільних відносин.

У жовтні 1955 р. Жан Монне висунув пропозицію перетворення «Європейського об'єднання вугілля і сталі» (ЄОВС) на зародок майбутньої наднаціональної Європи. Однак цей процес, на його думку, мав відбуватись через посилення інтеграції у окремих секторах економіки. Зокрема, він у зверненні до лідерів політичних партій професійних спілок та організацій працевдавців всіх західноєвропейських країн писав, що просто співробітництва

між урядами буде недостатньо. Державам треба делегувати певні повноваження європейським федеральним органам, уповноваженим всіма країнами-учасницями в цілому. 25 березня 1957 р. в Римі глави держав Франції, Німеччини, Італії, Бельгії, Нідерландів, Люксембургу підписали два договори, котрі створили правовий фундамент «Європейського Економічного Співтовариства». Вони заснували Європейське співтовариство з атомної енергії та включили до Європейських Співтовариств також Європейське об'єднання вугілля і сталі. З дистанції сучасної історичної перспективи Римський договір став не просто міжнародною угодою про вільну торгівлю, як думали тодішні федералісти на чолі з Ж. Монне, а зародком конституційного устрою Європейського Союзу. Найголовніше на думку Ж. Монне було те, що 235 стаття Римського договору дала країнам-членам правову можливість проводити спільну політику у багатьох сферах, які не були достатньо чітко регламентовані Римським договором 1957 р. без внесення змін у зазначений договір. Це дало підстави для зміцнення позицій прихильників поступової федералізації Європи.

В травні 1960 р. рада ЄЕС прийняла рішення завершити скасування митних виплат в середині Спільного ринку до 1966 р. Вже до 1 липня 1963 р. митні виплати на промислові товари були скорочені на 60%, а на сільськогосподарську продукцію на 45%. У липні 1961 р. Ж. Монне наголошував на необхідності заради зміцнення Європи та всього вільного світу розвивати політичне співробітництво з метою єдності Європи. Монне схилився до ідеї поступової федералізації Європи і насторожено поставився до пропозиції де Голля будувати «Європу націй». Ж. Монне вітав початок у Парижі 10 жовтня 1961 р. офіційних переговорів щодо вироблення умов вступу Великої Британії до ЄЕС. На його думку приєднання Великої Британії до «малої» Європи врівноважить вплив німецько-французької вісі, яка обмежувала американські інтереси в Європі. Водночас Британія не бажала позбутись преференцій у торгівлі з країнами Британської Співдружності Націй. Тому Лондон пропонував створювати не Спільний ринок, а європейську зону вільної торгівлі. Необхідно було захистити досягнення європейської інтеграції. Ж. Монне запропонував голові британської делегації Е. Хіту передусім досягти домовленостей по мінімуму принципово важливих питань, які зроблять можливим вступ Великої Британії в ЄЕС.

Завдяки цьому, всі інші питання, які стосуються британських національних інтересів, можна було вже вирішувати в статусі члена ЄЕС. Натомість сторони на це не пішли. Лондон бажав отримати все відразу і негайно. Водночас ЄЕС розвивався далі без врахування британської позиції, зокрема, щодо впровадження спільної сільськогосподарської політики ЄЕС.

В 1961 р. американський економіст угорського походження Бела Балаш класифікував п'ять стадій розвитку регіональної інтеграції: 1) Створення зони вільної торгівлі, тобто скасування митних квот та обмежень всередині

угруповання; 2) Митний союз – запровадження спільного митного тарифу у торгівлі з третіми країнами; 3) Спільний внутрішній ринок, який забезпечує вільне пересування товарів, капіталів, послуг і робочої сили; 4) Економічний і валютний союз, тобто проведення спільної економічної політики і запровадження спільної валюти; 5) Політичний союз – максимально можливе перетворення угруповання на федерацію або конфедерацію. Євросоюз в повній мірі не реалізував п'яту стадію.

Після 1968 р. велика частина Західної Європи стала пост-християнською. Молоді європейці могли мати більше сексу але менше дітей – саме так вони й робили. Це стало причиною демографічної кризи в Європі. 25 липня 1968 р. Папа Римський Пій VI видав енцикліку «Найважливіший дар передачі людського життя». Він закликав до відповідального батьківства та відмовитися від штучної контрацепції. В процесі європейської інтеграції поки що не вдалося знайти баланс між модерним традиціоналізмом та постмодерними інноваціями. Наплив чоловіків і жінок із колишніх європейських колоній став не просто відповіддю на попит щодо робочої сили в країнах, економіка яких розвивалася, а й викликом ліберальним принципам організації європейської інтеграції. Знайти відповіді на ці виклики складно. Це засвідчують теорія і практика європейської інтеграції.

Федералізм вважається найбільш старою теорією європейської інтеграції. Термін федералізм походить від латинського слова поєднання. *Федералістська концепція* передбачає синтез двох тез: установки на об'єднання Європи і принципу поділу властей. Джерелом об'єднання є спільний історичний спадок і баланс інтересів. Принцип поділу властей характеризує інституційна форма європейської інтеграції. Федералісти вважають, що національні та регіональні органи управління мають опинитись під управлінням спільних наднаціональних структур. Конфедеративні інститути управління отримують невеличку кількість суверенітету з обмеженого кола питань. Гарантією державного суверенітету є право вето, яке дає можливість заблокувати рішення наднаціональних органів, які не відповідають національним інтересам. В 1950–1960-х рр. спостерігалась криза федералістських ідей. Виявилось, що Європа може бути об'єднана тільки за збереження її соціокультурної, політичної і ментальної різноманітності.

Федералісти вважають, що об'єднання вимагає конституційних засад. Організаційний політичний принцип федералізму передбачає, на відміну від унітарних систем державного устрою, за яких місцева влада отримує повноваження від національного парламенту, що у системі федерації у неї (у місцевої влади) є власна конституційно гарантована сфера. Причому регіони федерації не мають національного суверенітету і не існують як суб'єкти міжнародного права. Будівництво європейської федерації обумовлюється створенням двопалатної парламентської системи, ключову роль в якій має відігравати Європейський парламент. Але відсутність загальноєвропейського народу (демосу) ускладнює перетворення європейської конфедерації (союзу

держав) на федерацію. Фактично ЄС є складним політичним утворенням, яке виникло на основі союзу європейських народів, кожен із яких має певну частину національного суверенітету і національної ідентичності. У конфедеративній консолідації співробітничать національні еліти, а не пересічні громадяни. В інтеграції федералісти шукають баланс між різними конкуруючими рівнями влади, а також між демократією та ефективністю. Фактично федеративна наднаціональна держава зберігає формат максимально збільшеної квазінаціональної держави. Опоненти критикують модель федералізму за те, що вона пропонує створити наднаціональну державу, яка співіснує з державами-членами і використовує суверенітет у межах своєї компетенції. Причому національні органи управління мають бути підпорядковані наднаціональним структурам. В ідеалі прийняття рішень наднаціональними органами влади не потребує одностайності і такі рішення є обов'язковими для всіх держав-учасниць. Європейська інтеграція з самого початку розвивалася як на рівні агентів економічної діяльності, так і на рівні держав.

В 1986 р. 12 країн-членів Європейського Економічного Співтовариства (Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Італія, Франція, ФРН, Іспанія, Португалія, Велика Британія, Ірландія, Данія, Греція) прийняли «Єдиний європейський акт», який накреслив завдання розвитку європейської інтеграції. Цей документ набув чинності 1 липня 1987 року. Ідеї федералізму відіграли свою позитивну роль на старті проекту європейської інтеграції. Далі взяли гору тенденції галузевого (функціонального) підходу до інтеграції. Тільки переконаний федераліст Жак Делор в 1980-х рр. повернув проекту європейської інтеграції федералістський зміст. Федералісти вбачають мету інтеграції у створенні союзу громадян у одному політичному просторі. Інтеграція відтворює масштаб національної держави в наднаціональному вимірі. Причому потрібно забезпечити баланс між різними рівнями влади. 12 травня 2000 р. міністр закордонних справ ФРН Й. Фішер висунув ідею «Європейської федерації». Британський прем'єр-міністр Т. Блер 6 жовтня 2000 р. запропонував будувати ЄС за моделлю «Союзу націй». Американський історик Рудольф Шлезінгер (1909-1996) виділяв наступні виміри федералізму: правничий (конституційний), історичний, національний, ідеологічний, наднаціональний.

Ключовою ідеєю неофункціоналізму є позитивна динаміка інтеграції. Засновником цієї теорії вважається професор Каліфорнійського університету у Берклі Е. Хаас. Його підхід ґрунтується на концепції Д. Мітрані. Він пропонував розглядати міжнародну інтеграцію як перехід від системи держав до міжнародного співтовариства. Стратегією функціоналістів є зміщення уваги з політичних конфліктів на вирішення технічних питань, які не викликають бурхливих суперечок. На думку Е. Хааса, регіональна інтеграція вмотивована об'єктивними потребами. Ключовою ідеєю вважається перелив (spillover – ефект мультиплікатора, коли державні інвестиції у будівництво доріг,

наприклад, стимулюють розвиток інфраструктури інших видів бізнесу), коли інтеграції поетапно поширюється із однією галузі на іншу. Основна ідея «переливання» полягає в кумулятивному характері інтеграційного процесу, якому властиве постійне поступове розширення сфери впливу на суміжні сфери суспільного життя. Певна дія, спрямована на досягнення, наприклад, мети колективної оборони ЄС вимагає заради своєї реалізації втілення іншої мети послідовного розвитку спільної зовнішньої політики ЄС. Ключову роль агента інтеграції відіграє бюрократія. На думку Е. Хааса, європейський громадянин може одночасно проявляти лояльність до національних і наднаціональних політичних інститутів. Неофункціоналізм є інструментом погодження інтересів між національними елітами та наднаціональними структурами управління. Функціоналізм заперечує силову (реальну) політику як стимул відновлення націоналістичних тенденцій у будь-якій формі.

Неофункціоналісти переконані, що інтеграція це процес формування національними державами високого рівня лояльності власних громадян до наднаціональних органів влади. Рушійною силою інтеграції виступають суспільні потреби або технологічні інновації. Неофункціоналісти визнають наявність питань, які не можуть бути передані зі сфери компетенції держав під юрисдикцію наднаціональних органів влади. Тим самим заперечується автоматичний характер політичної інтеграції. Неофункціоналізм стикається зі зростаючою роллю національних урядів у ЄС. Політика Євросоюзу стримується націоналізмом європейських скептиків, які постійною конкурують за владу і вплив у конкурентній боротьбі.

Теорія комунікації американського вченого К. Дейча є аналізом взаємозв'язку між міжнародною інтеграцією і соціальною комунікацією. Дейч підкреслив важливість комунікаційної інтеграції, тобто поширення спільних культурних символів. Якщо для національної інтеграції головним є створення формальних політичних інститутів, то для міжнародної інтеграції таким результатом є мир і безпека. Плюралістичні спільноти існують на основі спільних цінностей своїх суб'єктів. Чим вищим є рівень ціннісної сумісності, тим швидше відбувається процес інтеграції окремих країн у регіональну спільноту. Відповідно до теорії комунікації інтеграція веде до утворення регіонального політичного співтовариства, члени якого об'єднані формальними і неформальними культурними цінностями і нормами. Належність до спільної культури підтримує високий рівень довіри і взаємодії. К. Дейч визначив інтеграційне об'єднання плюралістичним співтовариством безпеки, яке в ідеалі має стати об'єднаним співтовариством безпеки. Прихильники комунікативної теорії вважають можливим розвиток інтеграції у випадку, коли національні комунікативні можливості поступаються відповідним можливостям інтегрованого об'єднання. Об'єднане співтовариство безпеки виникає в результаті досягнення інтеграцією найвищого політичного рівня.

Американський дослідник міжнародних відносин С. Хоффман писав, що національні уряди вступають у взаємодію один з одним заради збереження власного потенціалу розвитку. Е. Моравчик наголошує, що національні уряди йдуть на поступки наднаціональним органам влади заради зміцнення власного політичного потенціалу. Прихильники міжурядового підходу наголошують на можливості національних урядів брати участь у інтеграційних процесах на основі власних інтересів. Внаслідок успішного міжурядового співробітництва виникає режим економічної взаємозалежності. Національним урядам доводиться враховувати обмеження внутрішньо-політичного характеру і виклики зовнішнього середовища. Отже, представники міжурядового ліберального підходу трактують інтеграційне об'єднання як режим успішного міжурядового співробітництва в умовах економічної взаємозалежності. Національні лідери можуть зробити вибір на користь участі у інтеграції, коли це відповідає інтересам впливових внутрішньополітичним силам. Ці сили вважають, що національна європейська держава не може бути замінена федеративним співтовариством.

Міжурядовий підхід до бачення європейської інтеграції найбільш відома теорія. Прихильники цього підходу враховують насамперед реальні факти, стан і тенденції розвитку інтеграційного процесу. Згідно з ним держави-члени є більш важливим фактором для розвитку ЄС, ніж його інститути. Класиками цього підходу вважаються Р. Дарендорф і Х. Валлас. А. Моравчик є адептом ліберального міжурядового підходу. На його думку, національні інтереси формуються під впливом внутрішньополітичних факторів. Саме національні інтереси залишаються визначальними для характеру, інтенсивності та напрямку міжнародного співробітництва.

На реальну політику також впливає ідея європейської інтеграції багатьох швидкостей. Після розширення Євросоюзу до 28 країн-членів (*до виходу Великої Британії*) вирізнилося ядро європейської інтеграції (шість країн засновниць Європейських Співтовариств) та концентричні кола дотичні до ядра. Приєднання нових держав-членів ЄС до вищих досягнень європейської інтеграції можливе на різних швидкостях. Приклад цього Монетарний союз, адже до запровадження 2002 р. готівкової спільної грошової одиниці «євро» були готові не всі країни-члени ЄС одночасно. Успішний розвиток міжурядової системи регулює суспільні відносини за допомогою переговорів і політичної координації.

Відсутня загальна теорія регіональної інтеграції, здатна пояснити складний інтеграційний феномен у всій його різноманітності. Існуючі теоретичні підходи зберігають лояльність державному принципу як формі організації політичного життя. Тільки неофункціоналісти у центр уваги ставлять соціальні групи, які беруть участь у інтеграції і наднаціональні інститути, а не національні держави. Чимало правил Євросоюзу формуються в політичних мережах, які інтегрують

різні територіальні рівні: локальний, регіональний, національний, наднаціональний.

В 1960-ті рр. спостерігали кризу Європейського співтовариства з ядерної енергетики, яка тоді мала низьку конкурентну спроможність до енергетичної кризи 1973 року. Криза була обумовлена відсутністю наднаціонального керівництва і власних фінансових ресурсів, незалежних від національних урядів. Комісія Європейських Співтовариств була створена в липні 1967 року. Першим головою Європейської комісії в 1958-1967 рр. був німець В. Хальштейн, доти відомий «доктриною Хальштейна» – невизнання країн з боку ФРН, які визнають НДР. З 1 січня 2005 р. членами Європейської комісії є по одному європейському комісару від кожної країни члена Європейського Союзу. Конкурентом Європейської комісії стала Рада міністрів країн-членів Європейських Співтовариств. Принцип компліментарності включався тоді, коли національні системи не справляються з вирішенням інтеграційних задач. Суд Європейських Співтовариств виконує правоохоронні, правотворчі, консультативні й контрольні функції. Палата аудиторів покликана контролювати використання коштів Європейського соціального фонду і Європейського фонду розвитку.

На початку 2010-х рр. можна спостерігати синергетичну енергію криз різних типів. Перша грецька фінансово-політична криза 2010-2012 рр. піддала випробуванню стабільність спільної європейської грошової одиниці євро одного з найпомітніших історичних здобутків європейської інтеграції. Друга криза міграційна 2015-2016 рр., коли понад мільйон біженців хаотично перебралися на територію країн ЄС. Третя криза стосується Революції Гідності 2013-2014 рр. та анексії Криму Росією. Четверта криза це пандемія коронавірусу, коли внаслідок карантинних заходів було нанесено потужний удар по економіці, що стимулювало лівих і правих європейських скептиків. П'ята криза це масштабування російської агресії проти України після 24 лютого 2022 р., що викликало понад шість мільйонів біженців з України до країн Європи. Шоста криза стосується дилеми стратегічного вибору між збільшенням військових видатків та подальшим розширенням Європейського Союзу. Поки що немає відповіді на більшість з цих криз.

Системі Європейського Союзу бракує головних ознак державності. Маастрихтський договір визначає новостворену систему як «дедалі ближчий союз народів Європи» (частина 2 с.1 ДЄС). Водночас немає європейського народу зі спільною ідентичністю ані національної основи для здійснення наднаціональної суверенної влади, ані як прив'язки для уможливлення демократичної легітиматії ЄС. Громадянство Євросоюзу не є тотожним державному громадянству з низкою прав і обов'язків, які впливають з нього. Але насамперед відносини між державами-членами ЄС не регулюються тільки правом Брюсселя і не контролюються лише органами Євросоюзу. Для держав-членів визначальними залишаються також норми національного

конституційного права. Розпуск Європейських спільнот можливий лише за згодою їхніх органів, уповноважених здійснювати представницькі функції від імені Спільнот. Ми вважаємо, що мир це природний порядок речей, а війна прикрий виняток. Надихнувшись І. Кантом, багато хто вважає, що вічний мир можливий. Воюють лише за те, аби покласти край всім війнам і зробити світ безпечним для демократії. І це утопія, якою ми втішаємо себе. Російська війна проти України 2014-2025 рр. поставила ЄС перед вибором. Компроміс з РФ, який дешевший за збільшення військових видатків, але він погрожував єдності Євросоюзу. Натомість перетворення ЄС на єдиний військовий табір посилювало суб'єктність Європейського Союзу як внутрішню, так і зовнішню.

Середина 2020-х рр. мотивує європейських скептиків стверджувати, що Європейський Союз вичерпав себе як геополітичний проект. Лінії розломів об'єктивно існують. Існує Польща європейських скептиків та європейських оптимістів. Це ж можна сказати про більшість країн членів ЄС. Пік розвитку європейської інтеграції на початку ХХІ ст. став також часом кризи Європейського Союзу. Скептики вважали, що процес європейської інтеграції досягнув своєї кількісної та якісної межі. Європейські оптимісти стимулювали появу норм інклюзивності й недискримінації. Критика цих норм класифікується як реакційність, сексистські та расистські упередження. На думку європейських скептиків, програма розширення Євросоюзу виявилася суперечливою. Внаслідок цього посилилась диференціація рівнів соціально-економічного розвитку «старих» і «нових» держав Євросоюзу. Праві європейські популісти також наголошують, що ЄС створив політичний клас, який не є підзвітним перед демосом. Спроба створити конституцію Євросоюзу призвела до створення настільки розлогого й складного документа, що його неможливо було зрозуміти. Преамбула примудрилася виключити з ідеї Європи християнську релігію, тоді як решта документа, яка значно більше стосувалася розширення повноважень європейських інститутів, ніж визначення їхніх обмежень, була розрахована на те, щоб підважити демократію. Зважаючи на те, що спадок Європи світові полягав у двох великих благах – християнстві й демократії, – не дивно, що ЄС більше не має підтримки європейців, навіть якщо створив мережу клієнтів, на підтримку яких завжди може покластися. Вище наведені тези відгукуються в ідеології трампізму.

Період 2026-2029 років критично важливий для визначення стратегії Євросоюзу. Ця криза співпадає із непротими відносинами з 47-м президентом США Д. Трампом. У грудні 2025 р. була опублікована нова редакція стратегії національної безпеки США. Ключовим завданням визначено захист внутрішньої безпеки США, що включає в себе протидію нелегальній міграції та ідеологічне протистояння з лівими лібералами. Другим пріоритетом стратегії визнано стримування Китаю. Цікаво, що мова не йде про якесь ідеологічне протистояння з «комунізмом», а Трамп пропонує зосередитись на прагматичі економічної конкуренції. З цієї само прагматики виходить зближення з

путінською Росією. Трамп все ще сподівається роз'єднати Китай і РФ. Росія згадана у документі 10 разів, а Китай 20 разів. Натомість стратегія визнає, що трампізм ніщо не єднає з європейським лібералізмом. Ця ідеологічна розбіжність розвиває євроатлантичну єдність [13, р. 4]. Зрозуміло, що зазначена тенденція шокує Євросоюз.

Третім пріоритетом визнається нова редакція доктрини Монро, тобто домінування США в Латинській Америці. Азія серед пріоритетів випередила Близький Схід. На останньому місці у стратегії опинилась Африка. Тож стратегія остаточно розвіяла ілюзії щодо непослідовності адміністрації Трампа. Навпаки, політика «Америка перед усім» закріплена ще в одному важливому документі. Принаймні до листопада 2026 року, коли відбудуться проміжні вибори обох палат конгресу, цей документ визначатиме зовнішню політику США та її віддзеркалення у внутрішній політиці. Також не здивував пріоритет внутрішньої безпеки. Натомість адміністрація Д. Трампа відверто симпатизує не нинішнім ліберальним елітам, які правлять у більшості країн-членів Євросоюзу, а європейським правим популістам. Внаслідок цього поглиблюється політичний розкол між Європою і США.

Висновки. Проведений аналіз свідчить, що нинішня криза європейської інтеграції 2020-х рр. супроводжується формуванням максимально несприятливих обставин для її подолання. Відкритим залишається питання якості правлячих еліт, здатних або нездатних продемонструвати політичну єдність і волю для вироблення ефективного політичного курсу, спрямованого на подолання кризи. Російсько-українська війна (2014-2026) ускладнила й імперативно ставить та актуалізує завдання формування військово-політичної складової об'єднання. Відтак на порядку денному стоїть трансформація Європейського Союзу не лише як Спільного ринку, але й формування засадничих підвалин військово-політичного союзу. Водночас прийняті в 2025 р. рішення щодо збільшення військових видатків свідчать про те, що тільки кредитування цього процесу може спровокувати нові кризи із мінімізацією здобутків соціальної держави в рамках всього ЄС.

Доконалим фактом в першій чверті ХХІ ст. стало не тільки прогнозоване С. Гантінгтоном «зіткнення цивілізацій» (проявами чого тільки в 2025 р. була війна Ізраїлю і «Хамас», 12-денна ірансько-ізраїльська війна, тижнева індійсько-пакистанська війна), але й не менш криваві битви і протистояння всередині майже кожної локальної цивілізації. Власне унаочненим прикладом цього є російсько-українська війна.

Далі, повертається новий формат класової боротьби між власниками цифрових платформ та алгоритмів штучного інтелекту і прекаріатом. Стрімко зростає рівень самосвідомості представників інших культур, які мешкають у країнах Європейського Союзу. Внаслідок цього багатокультурність сучасних суспільств стає політично вибуховою проблемою. Зокрема, вона стосується диференціації між універсальними цінностями демократії та прав людини і

простором свободи представників незахідних культур, у якому вони можуть існувати і розвиватися відповідно до традиційних у цих культурах норм, цінностей та принципів прийняття рішень. З іншого боку, виникає питання, яким чином у такому багатокультурному суспільстві може не лише існувати, а й ефективно функціонувати європейська демократія. Адже з часів античної афінської демократії зберігається проблема громадянської спроможності іноземців.

Зважаючи на все вище наведене виникає питання, наскільки ймовірно може бути цілісна ідентичність Європейського Союзу, котра має формуватись на помітних космополітичних засадах. Відомо, що спільна ідентичність формується на основі наступних чинників: історичної території, спільних наративів та історичної пам'яті, спільної матеріальної культури, єдиного економічного та правового просторів. Більшість із перелічених чинників має місце. Проте процес формування ідентичності ЄС є тривалим та складним, навіть після набуття 1 грудня 2009 р. чинності Лісабонського договору. Орієнтація на Велику Європу, яку нині уособлює Європейський Союз 27 країн-членів, всередині ЄС не виключає виникнення регіональної ідентичності, яка ґрунтується на ностальгії за малою вітчизною. Наглядно ці процеси проявилися в умовах світової економічної кризи, коли багаті країни члени Євросоюзу, незважаючи на загрозу спільній європейській грошовій одиниці євро, відмовлялися витягувати з болота боргів бідні країни ЄС. Подібні підтвердження легко побачити й під час боротьби з пандемією.

Тож суверенні країни Європейського Союзу досить часто критично налаштовані одна до одної, хоча цей факт може певний час маскуватися потребами солідарності у відносинах із зовнішнім світом та його ризиками. Зрозуміло, що поки існують наявні спільна мета та інтереси, то держави-члени Євросоюзу виконуватимуть взяті на себе зобов'язання. Як тільки нівелюється фактор тотожності або близькості інтересів, зникають й мотиви для погоджених спільних дій. Цілком ймовірно, що в середньостроковій перспективі європейські ліберали поділять владу в Європейському Союзі з традиціоналістами. Відтак оновлений ліберально-консервативний Євросоюз може стати чимось на кшталт «Європи народів» – проектом, який свого часу зазнав невдачі в Австро-Угорській імперії. Відтак саме наступний перебіг подій покаже або спростує ці передбачення.

Список використаних джерел та літератури

1. Altfater E., Mahnkopf B. Konkurrenz für das Empire. Die Zukunft der Europäischen Union in der globalisierten Welt. Münster: Verlag Westfälisches Dampfboot, 2007. 304 s.
2. Beck U., Grande E. Das kosmopolitische Europa. Gesellschaft und Politik in der zweiten Moderne. Frankfurt-an-Main: Suhrkamp Verlag, 2005. 432 s.
3. Dahrendorf R. Der Wiederbeginn der Geschichte. Vom Fall der Mauer zum Krieg im Irak. Berlin: C.H. Beck, 2004. 350 s.
4. Fischer J. Die Rückkehr der Geschichte. Die Welt nach dem 11. September und die Erneuerung des Westens. Köln: Kiepenheuer und Witsch, 2005. 303 s.

5. Loht W. Das europäische Projekt zu Beginn des 21. Jahrhunderts. Leverkusen: Verlag Leske und Budrich, 2001. 392 s.
6. Pfetsch F., Beichelt T. Die Europäische Union: Geschichte, Institutionen, Prozesse. München: Fink Verlag, 1997. 320 s.
7. Thalmaier B. Die zukünftige Gestalt der Europäischen Union. Integrationstheoretische Hintergründe und Perspektiven einer Reform. Köln: Nomos, 2005. 475 s.
8. Williams A. European Community. Oxford: University press, 1994. 288 p.
9. Копійка В. Шинкаренко Т. Європейський Союз: заснування і етапи становлення. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 448 с.
10. Копійка В. Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу. К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. 253 с.
11. Луук ван Мідделаар. Перехід до Європи. Як континент став союзом. К.: Дух і Літера, 2018. 576 с.
12. Луук ван Мідделаар. Нова політика Європи: десять років політичних криз. К.: Дух і Літера, 2021. 408 с.
13. National Security Strategy of the United States of America. Washington. The White House, November 2025. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2025/12/2025-National-Security-Strategy.pdf>

Reference

1. Altfater, E., Mahnkopf, B. (2007). *Konkurrenz für das Empire. Die Zukunft der Europäischen Union in der globalisierten Welt*. Münster: Verlag Westfälisches Dampfboot. [In German].
2. Beck, U., Grande, E. (2005). *Das kosmopolitische Europa. Gesellschaft und Politik in der zweiten Moderne*. Frankfurt-an-Main: Suhrkamp Verlag. [In German].
3. Dahrendorf, R. (2004). *Der Wiederbeginn der Geschichte. Vom Fall der Mauer zum Krieg im Irak*. Berlin: C.H. Beck. [In German].
4. Fischer, J. (2005). *Die Rückkehr der Geschichte. Die Welt nach dem 11. September und die Erneuerung des Westens*. Köln: Kiepenheuer und Witsch. [In German].
5. Loht, W. (2001). *Das europäische Projekt zu Beginn des 21. Jahrhunderts*. Leverkusen: Verlag Leske und Budrich. [In German].
6. Pfetsch, F., Beichelt, T. (1997). *Die Europäische Union: Geschichte, Institutionen, Prozesse*. München: Fink Verlag. [In German].
7. Thalmaier, B. (2005). *Die zukünftige Gestalt der Europäischen Union. Integrationstheoretische Hintergründe und Perspektiven einer Reform*. Köln: Nomos. [In German].
8. Williams, A. (1994). *European Community*. Oxford: University press. [In English].
9. Копійка, В. Шинкаренко, Т. (2001). *Yevropeys'kyy Soyuz: zasnuvannya i etapy stanovlennya*. Kyiv: Vydavnychyy Dim "In Yure". [In Ukrainian].
10. Копійка, В. (2002). *Rozshyrennya Yevropeys'koho Soyuzu. Teoriya i praktyka intehratsiynoho protsesu*. Kyiv: VPTS "Kyivys'kyy universytet". [In Ukrainian].
11. Luuk van Middelaar (2018). *Perekhid do Yevropy. Yak kontynent stav soyuzom*. Kyiv: Dukh i Litera. [In Ukrainian].
12. Luuk van Middelaar (2021). *Nova polityka Yevropy: desyat' roktiv politychnykh kryz*. Kyiv: Dukh i Litera. [In Ukrainian].
13. *National Security Strategy of the United States of America*. (2025, November). Washington. The White House. [Online]. Available from: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2025/12/2025-National-Security-Strategy.pdf> [In English].

Kudryachenko A., Martynov A. Historical Experience of Overcoming Crisis in the Process of Development of European Integration (1951-2025).

The article analyzes the historical experience of overcoming crises in the process of developing European integration. The socio-historical nature of crisis phenomena is analyzed. Typologically, these can be growth crises or stagnation crises. It is shown that growth crises are associated with the formation of new rules, structures and socio-political mechanisms that provide an adequate response to new challenges. Stagnation crises are caused by problems that existing political institutions are unable to cope with. This type of crisis may end in the collapse of existing structures and institutions, or if it is overcome, the stagnation crisis may transform into a growth crisis. Scientific novelty of the study. The experience of overcoming the crisis in Europe after 1945 is traced, which resulted in the launch of a modern process of European integration. The energy crisis of the 1970s was overcome by the creation of currency regulation mechanisms and strategic plans for the creation of the European Union. The parallel expansion of the EU and the deepening of the European integration process provoked the crisis of the early 2000s. Overcoming this growth crisis was due to the integration of many speeds. The crises of the 2020s were associated with the consequences of the pandemic and the Russian-Ukrainian war. Conclusions. The flexibility of the European Union structures, the orientation of the European bureaucracy not only on the process, but also on the result open up opportunities for overcoming new crises.

Keywords: *historical experience, European integration, European Union, growth crises, stagnation crises, ways to overcome crises.*